

RASIUS MAKSELIS

Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Lietuva
Lithuanian Culture Research Institute, Lithuania

APIE GIMTOJO ŽODŽIO LAISVĘ: ŠIUOLAIKINIAI IŠŠŪKIAI LITUANISTIKAI IR HUMANISTIKAI¹

On Freedom of a Native Word: Contemporary Challenges
in Studies of Lithuanian Culture and Humanities

SUMMARY

The article explores relationships between the concept of a native language and the idea of freedom of speech. A number of examples from personal experience and experience of other people is provided in order to illustrate psychological trauma of losing one's connection with native linguistic environment. Analysis concludes with a suggestion to complement widely used negative definition of freedom of speech as freedom of expression without external obstacles with a positive definition of speech, which would refer to elimination of inner impediments for act of meaningful speaking. According to this definition of freedom of speech, three elements are required for its realization: a) personal competence of speaking (the "who"), b) availability of viable linguistic community (the "with whom") and c) availability of meaningful content (the "about what"). It is suggested, that it is exactly these three elements of freedom of speech that should be regarded as justification and strategic objectives for humanities and studies of Lithuanian culture.

SANTRAUKA

Straipsnyje nagrinėjami gimtosios kalbos ir žodžio laisvės idėjų santykiai. Pateikiama asmeninės ir kitų žmonių patirties pavyzdžių, kurie iliustruoja psichologines traumas, kilusias praradus ryšį su gimtosios kalbos aplinka. Analizės išvadose pateikiamas siūlymas papildyti plačiai vartojamą neigiamą žodžio laisvės sampratą, pasak kurios, žodžio laisvei grėsmę kelia išoriniai suvaržymai, tam tikra pozityvia žodžio laisvės idėja, kad norint garantuoti žodžio laisvę, būtina pašalinti ir vidinius apribojimus užtikrinant tvarumą (a) kalbinės kompetencijos („kas“), (b) kalbinės bendruomenės („kam“), (c) kalbėjimo turinio („apie ką“). Šie žodžio laisvės aspektai galėtų ir turėtų būti suvokiami kaip lituanistikos ir humanistikos *raison d'être* ir šių mokslo sričių strateginiai tikslai.

RAKTAŽODŽIAI: žodžio laisvė, gimtoji kalba, lituanistika, humanistika.

KEY WORDS: freedom of speech, native tongue, studies of Lithuanian culture, humanities.

1. KALBĖTI APIE TAI, KAS SAVAI ME SUPRANTAMA

Pastaruoju metu viešojoje erdvėje vis suskamba balsai, kurie vienu ar kitu požiūriu kritiškai vertina Lietuvos mokslo politikoje vartojamą lituanistikos sąvoką, konstatuoja šios mokslo srities pažangos stoką palyginti su kitomis sritimis. Kartais atrodo, kad kvestionuojama pati lituanistikos vertė, pavyzdžiui, klausiamo, ar iš viso reikalingi humanitarinių ir socialinių mokslų literatūros, šaltinių vertimai, jeigu pasaulinę literatūrą galima skaityti ir kitomis kalbomis. Pusiau viešai, pusiau anonimiškai išsakomuose komentaruose taip pat apstu kategoriškos kritikos neva lietuvių kalbos raidą varžančios lietuvių kalbos komisijos atžvilgiu, kalbininkai vaizduojami kaip siauro išsilavinimo, kitų kalbų nemokantys, tolerancija kitoms kultūroms nepasižymintys dvasios fundamentalistai, kurie natūraliai ir savaiminei raidai kaisioja pagalius į ratus iš neturėjimo ką veikti arba noro pateisinti savo mokslines ambicijas ir institucines kontrolės galias, primenančias totalitarinės valstybės cenzūrą. Šios ir panašios nuomonės ir pastabos skatina pamėginti atidžiau pažvelgti į lituanistikos sampratą, pasigilinti į tai, kodėl šio mokslo srities vertė ir prasmė priklauso tiems dalykams, kuriuos profesorė Viktorija Daujotytė savo žodyje, tartame gegužės 7-ąją, Spaudos atgavimo dieną, Lietuvių literatūros ir tautosakos institute, Vileišių rūmuose (Daujotytė 2018), pavadino „savai me suprantamais“ ir nereikalingais įrodymų ar pagrindimo. Akivaizdu, kad apie „savai me suprantamus“ dalykus kalbėti argumentais yra rizikinga. Pradedamas ginti, auditorijos akyse tarsi

nuvertini ir susilpnini ginamąjį, pripažįsti, jog jis yra vertas ir reikalingas gyvybos, sukuri diskusijos situaciją, kurioje pateikiami argumentai „už“ yra lygia-verčiai galimiems argumentams „prieš“. Turėdamas tai omenyje, temos analizei parinkau prieigą, kuri, tikiuosi, neleis įsisukti į polemikos, alternatyvių faktų, ekvilibristikos statistikos duomenimis ydingą ratą. Užuo argumentavęs faktais ir logiškais išvedžiojimais, šiame tekste pabandysiu pateikti savo ir keletu kitų žmonių asmeninės patirties pavyzdžius. Tiksliau sakant, pamėginsiu glaustai papasakoti, kas atsitiko, kokie įvykiai mane patį privertė atrasti tuos dalykus, kurie, profesorės žodžiais tariant, nereikalingi paaiškinimo ir pagrindimo.

Nemanau, kad mano patirtis yra kažkuo ypatinga, priešingai, esu tikras, kad daugiau ar mažiau panašiose gyvenimo situacijose buvo atsidūrę dauguma praėjusio amžiaus pabaigoje mokyklą baigusiu dabartinių 45-mečių, kurie šiuo metu sudaro *turbūt darbingiausią Lietuvos visuomenės sluoksnį*. Kalbu apie kartą, kuri jau išvengė tarnybos sovietinėje armijoje, kuri virsmo į pilnametystę metu patyrė komunizmo ideologijos krachą ir tautinės kultūros renesansą. Pateiktus patirties pavyzdžius mėginsiu interpretuoti žodžio laisvės ir gimtosios kalbos sampratų kontekstuose, kuriuos papildys viena kita mintis iš žinomų kalbos filosofijos ir humanistikos savivokos liudijimų istorijos. Galiausiai šio teksto pabaigoje pateiksiu siūlymą, kaip būtų galima patikslinti lituanistikos sampratą, kaip derėtų tiksliau nusakyti gimtosios kalbos, lituanistikos ir žodžio laisvės santykį.

2. TYLĖJIMO KULTŪROS NELAISVĖ

Sovietinės tikrovės epocha man visada išliks atmintyje kaip radikalaus *tylėjimo* metas. Šalia siurrealistiška psichopatiško oficialios ideologijos triukšmo kalbėjimas pašnibždomis arba visiškai tylėjimas buvo autentiškiausia ideologinės sistemos užguito ir suluošinto žmogaus būseną. Ko gero, vieną pirmųjų kartų susimąstyti apie mirtį gavau progą klausydamasis patologiškos neapykantos pritvinkusios tylos, kurioje šeimynykščiai stebėjo televizoriuje vos liežuvį apverčiančią nutukusią būtybę tankiai gauruotais antakiais. Visi tylėjo, tačiau ir be žodžių buvo aišku, kad juos sieja bendras noras, kad šis apgailėtinas, aiškiai ne savo vietoje esantis, ligotas žmogus kuo greičiau išnyktų ne tik iš TV ekrano, bet ir iš mūsų gyvenimo. Ši prievarta nutildytos auditorijos be-amė būseną gerai simbolizuoja totalitarizmo priespaudą ir režimo baimę, kuri pavergto žmogaus sąmonę užguldavo tokia jėga, kad joje būtų sunku atrasti sąmoningumui ir refleksijai taip reikalingą vidinę distanciją, galimybę pažvelgti į save ir situaciją tarsi „iš šono“.

Vėliau ne kartą susidūriau su panašiu lietuviško tylėjimo fenomenu, kurį savo ruožtu pastebėjo ir kultūros istorikai. Tomas Venclova lietuvius pavadino „kantria tauta“. Kantrybė mums paprastai asocijuojasi su valios pastangomis „sukąsti dantis ir kentėti“, o kaip žinia, sukąstais dantimis nieko nepasakysi. Laimonas Briedis savo knygoje *Vilnius City of Strangers*² (Briedis 2013) šalia kitų Vilniaus kultūrinio peizažo tautinių bendrijų lietuvius apibūdina kaip žmones, kurie tyli. Žinoma, čia kalbama ne apie

Vilniuje gyvavusią ir aktyviai veikusią lietuvių kultūrinę bendruomenę, tai – bendro miesto kultūrinio kraštovaizdžio vertinimas užsieniečio, šiandien sakytume, turistų akimis. Lietuvių tame peizaže nematyti, o jeigu ir matyti (šalia vežimų turguose), jie tyli.

Panašus lietuvių įvaizdis ir garsiausio šiuolaikinio žydų rašytojo Amoso Ozo romane *Pasakojimas apie meilę ir tamsą* (Oz 2013). Šiame autobiografiniame pasakojime lietuviai iškyla kaip gražios, senoviniai tikėjimai ir pasakojimai aidinčios, tačiau nebylios gamtos peizažo dalis. „Tyla – gera byla“, „kalba – sidabras, tyla – auksas“, „žodis žvirbliu išskrenda, jaučiu sugrįžta“ – tautos išmintis tylėjimą suvokia kaip universalią savisaugos strategiją. Ištaręs žodį tampa girdimas, nutrauki savo neutralumą, tampa šalimi, atsakovu ginče, esi verčiamas atsakyti už savo žodį, nes žodis gali turėti pasekmių, o pasekmės gali būti pavojingos.

Derėtų prisiminti ir visus šiuolaikinių Lietuvos meno ir kultūros tyrinėtojų įdiegtus naujadarus, kuriais apibūdinami giminingi šios tylėjimo kultūros aspektai, pavyzdžiui, „tylusis modernizmas“, „tylioji rezistencija“, tyloje ir tuštumoje beprasmiškai slenkančio laiko pagimdyta „nuobodulio estetika“ ir pan.

Iš šios savisaugos strategijos pagimdytos ir agresyvios ideologinės prievartos įrėmintos tylėjimo kultūros tylos nuo pat pirmųjų savarankiškų sąmonės blyksnių norėjosi ištrūkti į žodžio laisvę, įveikti paralyžiuojančią nebylią neapykantą, išsiveržti į prasmingų santykių tikrovę ir harmoningos netraumuotos emocinės patirties erdvę. Tačiau viską

vaizduočiau pernelyg suprastintai, jeigu šitaip suprastos žodžio laisvės paieškos būtų nuo pat pradžių susijusios tik su lietuvių kalbos ir literatūros žodžiu. Priešingai, tyliu protestu prieš sovietinės mokyklos brukamus kanonus norėjosi kovoti nekreipiant dėmesio, ar tas kanonas yra rusų literatūros, ar lietuvių.

Trikdė ir tai, kad lituanistikos klasika – Žemaitės, Biliūno, Vaižganto kūryba – miesto vaikui atrodė sunkiai suprantama, neaktuali, kalbanti apie kažkokį kitą laikmetį ir kitas realijas. Kodėl tam nebeegzistuojančiam kaimo pasauliui su jam būdingomis problemomis, charakteriais, emocijomis turėtume jausti pagarbą, kažkokią sunkiai suvokiamą moralinę skolą, apie kurią atvirai diskutuoti ne-

leisdavo nei režimo slogutis, nei autoritetų pavardės?

Situacija dar labiau komplikavosi Atgimimo metu, kada mokytojų protus ir sąžinę nušvietus trispalviui tautiniam angelui, jie beveik per naktį atsivertė į tautinę kultūrą. Anksčiau po idiotiškais lozungais slėpta ir sistemiškai nutylima moralinė pareiga lietuvybei įgavo beveik religinės komunijos svorį pasisėdėjimais su žvakėmis ir liaudies dainomis pavirtusiose lietuvių kalbos ir literatūros pamokose. Nepaisant jaudinančių, nuolat stiprėjančių tautinio atgimimo nuojautų, tuo pat metu egzistencializmą atrandančiam paugliui tokie chameleoniški triukai tik patvirtino absurdišką pasaulio beprasmybę ir sustiprino jo metafizinį skepsį.

3. Į ĮVAIRIAKALBĘ MINTIES LAISVĘ

Gal būtent šis skepsis ir rezervacija skatino nuolat kurti alternatyvias saviugdų strategijas ir metodus. Žodžio laisvės sieki paauglystėje tenkino karštligiškas pramoginės literatūros, nuotykių, fantastikos skaitymas (serijos „Drąsiųjų keliai“, „Zenitas“). Šios laisvės neribojo kalba – šalia daugybės kitos verstinės literatūros H. G. Wellso klasikinės apysakas „Pasaulių karas“, „Nematomas žmogus“, „Daktaro Moro sala“, „Laiko mašina“ teko skaityti rusiškai, kadangi lietuviškų vertimų nebuvo.

Kitas alternatyvus žodžio laisvės kanalas – Lenkijos televizija. Pietinė Lietuvos dalis, taip pat ir Kaunas, buvo privileijuota, nes kankiniai palanksčius antenas buvo galima „pagauti“ Lenkijos pirmąją valstybinę programą. Nors ir priklausiusios sovietiniam blokui, Lenkijos televizija buvo daug įdomesnė – šalia lenkiškų ir čekišκών filmų, pavyzdžiui, laukdavau

mokslo puliarinimo laidos „Zonda“, prisimenu net keletą japoniškų anime stiliaus animacinių serialų. Turėjo praeiti geras dešimtmetis, kol gavau progą įsitikinti, kad lenkų kalba yra kažkas nepalyginti daugiau, negu tik „piłka nożna“, „Bolek i Lolek“ ir „Cztery pancerni“, bet kalbos pagrindus įgijau vaikystėje kartu su sekmadieniniu lenkišku „Bitutės Majos“ vertimu (titulinę dainą vokiškai dainavo čekas Karelas Gotas, o animaciją kūrė vokiečiai kartu su japonais). Ši marga daugiakalbė ir daugiakultūrinė perspektyva rodo, jog kelias į žodžio laisvę sovietiniam vaikui toli gražu nebuvo priešinimasis kaktomuša sovietinės imperijos vykdomai rusifikacijai ginant ir slapta gaivinant lietuvišką žodį ir literatūrą.

Žodis tapdavo laisvas tada, kai su juo ateidavo laisva, prasminga, įdomi mintis, kurią buvo įdomu apmąstyti pačiam ir kuria buvo galima dalintis su kitais. No-

rint išlaisvinti žodį iš sovietinės beprasmybės lauko, buvo būtina sutelkti visus skurdžius informacijos šaltinius ir panaikinti vidinius apribojimus, kitaip sakant, pramokti kitų kalbų. Pasirodė, jog stichiškas informacijos siurbimas ir pačios įvairiausios literatūros skaitymas yra daug rimtesnė paskata pramokti užsienio kalbų, negu mokyklos programos. Tai ypač išaiškėjo paskutinėse mokyklos klasėse, kai draugo mamos bibliotekininkės parūpinti rusiško žurnalo „Innostranaia literatura“ numerių ryšuliai leido perskaityti James'o Joyce'o „Ulissą“, Jeano Paulio Sartre'o „Šleikštulį“, Alberto Camus „Sveitimą“, Thomo Manno „Juozapą ir jo brolius“ ir daugybę kitos pasaulinės literatūros, kurių lietuviški vertimai dar tik pradėjo rasti. Daug vėliau supratau, kad jeigu ne laiku perskaitytas rusiškas Joyce'as ir Sartre'as, tai vargu ar galėčiau skaityti Dostojevskio ir Čechovo tekstus – ir vėl, mokykla, jos ugdymo strategijos ir ideologija čia visiškai niekuo dėtos.

Universiteto studijų metu iš studentiškos kelionės į Krokuvą parsivežti lenkiški M. Heideggerio, H. G. Gadamerio, J. Derrida, P. Ricoeuro, M. Eliadė's vertimai leido dar kartą patirti žodžio laisvės antplūdį. Kadangi televizorius buvo vienintelis mano lenkų kalbos mokytojas, pradžioje turėjau skaityti garsiai, kad girdėčiau savo balsą. Tikriausiai atro-

džiau keistai: lietuvis studentas balsu lėtai ir kantriai šturmuoja rumunų religiotyrininko prancūziškai išleisto veikalą lenkišką vertimą nuolat klupdamas ties neištariamų lenkiškų priebalsių barikadomis. Šios knygos buvo tikras atradimas – lenkiški vokiečių, prancūzų mokslininkų vertimai buvo daug tikslesni ir tarsi natūralesni už rusiškus.

Matėsi, kad lenkų kalba nėra jokių būdu „pritempta“ prie originalo teksto, jautėsi, kad žmonės kalba apie tose knygose aprašomus dalykus lenkiškai ir jų kalbėjimas yra tapęs lenkų kalbos ir kultūros dalimi. Kitais žodžiais tariant, vertimai liudijo gyvybingą mokslininkų bendruomenę, kuri ne tik nuosekliai bendromis jėgomis verčia sudėtingus filosofinius tekstus, bet ir paverčia juos savais vietos akademiniam pasauliui. Tos knygos nebuvo tarsi kokie egzotiški gyvūnai eksponuojamose lentynose, kaip zoologijos sodo narvuose, jos tarsi pačios išmokusios lenkų kalbą prabilo ja tam, kad galėtų tiesiogiai kalbėtis su lenkų mokslininkais ir studentais apie tai, kas joms rūpi, apie tai, kas jose parašyta. Dar vėliau atradus Cz. Miłoszo, W. Szymborskos poeziją kilo nuostaba, kaip iš viso kam nors galėtų kilti noras nuvertinti ir žeminti lenkų kalbą. Teko pripažinti, kad kultūros požiūriu tylinčių lietuvių fone lenkai yra tikri europiečiai.

4. KULTŪROS ISTORIJA KAIP IŠSIVERŽIMAS IŠ NŪDIENOS AKIRAČIO

Vytauto Didžiojo Universitetas buvo itin palankus kalbų studijoms, todėl šalia anglų kalbos gavau progą mokytis vokiečių, prancūzų, lotynų ir senovės graikų kalbų. Krištolinio skaidrumo Cezario „Galų karo“, Vergilijaus „Eneidos“ ištrau-

kos iki šiol gyvena savo gyvenimą mano atmintyje ir kadaisė pirmą kartą suteikė progą patirti tai, kas vėliau susikristalizavo į principą, teigiantį, jog niekada negalima nuvertinti ir „žiūrėti iš viršaus“ į Antikos ir senovės Rytų kultūros tekstus

ir kūrinius. Net jeigu mus svaigina mokslo ir technologijų pažanga, jeigu tiesa, kad pamažu keičiasi žmogaus samprata ir jo vaidmuo pasaulyje, senovės kalbos, tekstai, filosofijos, religijos, meno ir kultūros kūriniai liudija neįtikėtino intensyvumo dvasinę patirtį, kurią suprasti ir apie kurią kalbėti be pasiruošimo yra labai sunku. Bet jeigu po daugelio pastangų pavyksta atidengti bent kraštelį, tavo akiratis taps daug turtingesnis, suprasi, kokio masto kūrybiniam polėkiui yra gabus žmogus ir kiek daug pastangų jis gali skirti tam, kad tas grožis būtų sukurtas ir išsaugotas šimtus ir tūkstančius metų.

Dar gilesnis ryšys su senovės minties paveldu užsimezgė Centrinės Europos universiteto Viduramžių studijų departamente. Intensyvi universiteto magistro studijų programa privertė išmokti akademinę anglų kalbą, o seminarai, kurių metu skaitydavome ir iš karto versdavome antikinius ir viduramžių tekstus iš graikų kalbos, leido stiprinti šios kalbos mokėjimą. Studijos CEU labai priartėjo prie to, ką būtų galima pavadinti profesionalia mokslinė veikla. Profesionalia ir kita prasme – tekstai, į kuriuos gilinomės, vėlyvosios Antikos filosofija, pasaulyje įdomi palyginti siauram ratui žmonių, vadinasi, pamažu pradėjau specializuotis tam tikroje, palyginti siauroje humanistikos, filosofijos istorijos srityje. Apie kokią nors problemą koks nors mokslininkas parašė puikią knygą, būtinai turi ją perskaityti, kitaip nesuprasiu diskusijų. Ta knyga galėjo būti parašyta vokiškai, ispaniškai, itališkai – nesvarbu, imi žodyną ir dirbi.

Kita vertus, siaurėjantis profesionalus akiratis kelionę per skirtingas kalbas labai palengvina – terminija nusistovėjusi jau daugelį dešimtmečių, ir ją išmokus net nebeįjauti, kuria kalba skaitai. Tokiu būdu

po pirmųjų studijų metų įvykus lūžiui, tarsi atsivėrė visiškai kiti akademinės laisvės horizontai. Užsienio kalbų, o visų pirma pagrindinės universiteto kalbos – anglų kalbos – mokėjimas atvėrė duris į visą platų pasaulį. Čia reikia trumpo komentaro, kad geriau suprastume šio atsivėrimo reikšmę. Kažkodėl lietuviškoje humanistikoje dar gajus noras nuvertinti anglų kalbą, kaip perdėm pragmatiškų verslo žmonių kalbą. Kam teko galimybė giliau pažinti anglų kalbos galimybes, tas gerai supranta, kad toks požiūris yra absurdiškas. Anglų kalba yra ne tik verslo, bet ir W. Shakespeare'o, W. Blake'o, J. Joyce'o, W. B. Yeats'o kalba. Visose kultūros srityse anglų kalba jaučiasi sava ir ja galima susipažinti su visa žmonijos kūryba. Todėl anglų kalbos mokėjimas yra labai svarbus saugumo garantas. Gerai įvaldęs anglų kalbą žmogus gali rasti beveik visų filosofijos mokyklų ir atstovų tekstų vertimus, ir palyginimui net po kelis jų. Ko gero, šiuo metu nėra tinkamesnės kalbos už anglų, jeigu norime pasitelkti pasaulinę perspektyvą į nagrinėjamą reiškinį ar problemą. Be abejo, tai nenureikšmina kitų didžiųjų kalbų.

Stažuojantis Paryžiuje ištiko tikras kultūrinis šokas suvokus, kad beveik visomis rūpimomis filosofijos istorijos temomis svarų žodį sugeba pasakyti praktiškai kiekviena nauja prancūzų mokslininkų karta. Tas pats pasakytina ir apie vertimus – mes iki šiol neturime visų Platono ar Aristotelio raštų lietuviško vertimo, o prancūzai periodiškai išleidžia net po kelis rinkinius vienu metu. Žinoma, tai kykla iš akademinės bendruomenės poreikio nuolat „kalbėti“ apie tuos tekstus, išreikšti savo skirtingą požiūrį į juos, todėl ir pririekia skirtingų leidimų. Anglų kalba pretenduoja į glo-

balų statusą humanistikoje ir dominuoja savo mastu, o prancūzų kalba ir jos akademinio gyvenimo tradicijos bei inten-

syvumas leidžia išlaikyti pačios aukščiausios kokybės lygį tame pačiame globaliame kontekste.

5. KAI GIMTASIS ŽODIS APRIBOJA

Profesionalumas susijęs ir su efektyviu laiko naudojimu studijoms ir tyrimams. Būtent suvokus šią tiesą ištiko pirmasis neigiamas kultūrinis šokas, susijęs su kalbų vartojimu. Labai greitai pasirodė, jog seminaruose versti iš senosios graikų kalbos tiesiai į anglų kalbą yra ne tik greičiau, negu į lietuvių, bet dėl nusistovėjusios ir jau keleto mokslininkų kartų nugludintos terminijos vertimai į anglų kalbą gaunasi daug tikslesni ir aiškesni. Siekiant profesinio tobulumo, tenka lietuvių kalbą keisti anglų kalba ir tokiu būdu iš mokslinės veiklos akiračio lietuvių kalba po truputį išstumiamą. Čia iškyla skaudi dilema. Būtina pasirinkti, ar nukreipti visas pastangas į profesinį tobulėjimą ir palikti lietuvių kalbą buičiai, šeimai ir draugams, ar ieškoti būdo lietuvių kalbos nenušalinti nuo mokslinių tyrimų proceso ir kažkokiu būdu ją įtraukti ir išlaikyti savo profesiniame akiratyje.

Galbūt humanitariniuose moksluose žmogaus santykis su jo tiriamu objektu yra kitoks, negu gamtos moksluose. Humanitaro tyrinėjimo objektas yra žmogaus tikrovė ir pats žmogus, kaip kultūringa bei kūrybinga asmenybė. Atsisakęs savo gimtosios kalbos, humanitaras tyrėjas praranda ne tik dalį savo mokslinių interesų objekto, bet taip pat ir negali adekvačiai vertinti tokių svarbių humanistikai sąvokų kaip gyvenimo prasmė, meilė, tėvynės ilgesys, nostalgija – jiems adekvačiai suvokti nepakanka žodyne

randamų sąvokų apibrėžimo, tam reikalinga ir paties asmeninės patirties pagava, prisiminimas, refleksija, intymus asmeninis santykis su patirtimi. *Nesvarbu, kokių skaičiumi kalbų galime savo tyrimuose operuoti, tačiau šios patirties giliausių sluoksnių neįmanoma atskirti nuo gimtosios kalbos.*

Kitais žodžiais tariant, mokslininkui humanitarui, ypač filosofui, gimtoji kalba yra ne tik svarbus tyrinėjimo objektas, bet ir esminė dalis jo tyrimų instrumentarijus, palaikanti gyvą ryšį tarp pačios tiriančios sąmonės ir jos tyrimų objekto. Bandymai šią dalį pakeisti kažkokia abstrakčia tarptautine metakalba panaikina galimybę į mokslinį žvilgsnį integruoti asmeninę, dažnai ikirefleksinę patirtį, susijusią su gimtosios kalbos žodžiais.

Ilgainiui vis aiškiau supratau, kad gimtoji kalba yra būtina man, kaip asmeniui, ir kaip filosofijos istorijos tyrinėtoju, kad mano skaitomuose tekstuose yra dalykų, kurie privalo *ne prasilenkti, bet tiesiogiai susitikti su lietuvių kalba*, net jeigu jų kelias į anglų ar kitas kalbas yra kur kas lengvesnis, ne kartą pramintas ir iš karto prabylantis daug platesnei auditorijai. Todėl vėl teko prisiminti laiko patikrintą sovietinės mokyklos mokinio rezistencijos būdą – sudariau alternatyvią tyrimų programą ir pradėjau savarankiškai versti Plotino ir Proklo tekstus į lietuvių kalbą. Ne tik dėl pačių tekstų, bet ir dėl geresnio kalbų mokėjimo – šiuo atveju ir senovės graikų, ir lietuvių. Nors įprotis iki šiol ilgesnius ir sudėtingesnius

graikiškus sakinius verčia skaidyti į trumpas, logiškai nuosekliai angliškas konstrukcijas ir tik po to jas jungti į vieną

ilgą lietuvišką sakinį, tačiau savarankiški vertimai leido lietuvių kalbą išsaugoti savo akademinės veiklos lauke.

6. KAI GIMTASIS ŽODIS APRIBOJAMAS

Antras su kalba susijęs akultūracijos šokas ištiko jau ne mokslinėje profesinėje, bet buitinėje socialinėje aplinkoje. Po kelerių metų mokslų užsienyje kilo jausmas, kad mano lietuvių kalba tarsi nebepataiko į unisoną su Lietuvoje likusių draugų ir tėvų lietuvių kalba. Nėra taip blogai, susikalbame, bet jau yra atsiradęs kažkoks nedidelis kalbinis disonansas. Mano lietuvių kalba konservavosi ir nepatyrė tos raidos, kuri labai lėtai, bet vis dėlto keitė lietuvių kalbą Lietuvoje. Gal kam tai galėtų pasirodyti smulkmena, nedidelis diskomfortas, kurį galima pašalinti sugrįžus ir pabendravus lietuviškai. Tačiau būtent šis disonansas, tarsi spontaniškas siekis išvengti psichologinės traumos, pastūmėjo galutinai apibrėžti savo asmeninį santykį su gimtąja kalba.

Paiškinsiu detaliau, tačiau pradžia pateiksiu dviejų kitų asmenų patirčių pavyzdžius, kurie tiksliau ir išsamiau nusakoma mano patirtą kalbinės tuštumos ir su ja susijusių akultūracijos pavojų baimę. Iš Lenkijos kilusi žydų tautybės rašytoja Ewa Hoffman savo atsiminimų knygoje *Lost in translation: A life in a new language* smulkiai aprašo savo kalbinio neįgalumo patirtį Kanadoje, į kurią emigravo iš Krokuvos vaikystėje kartu su tėvais:

...blogiausia būdavo naktimis. Laukdavau spontaniško vidinės kalbos srauto, kuriuo anksčiau naktimis bendraudavau su pačia savimi ir tokiu būdu tarsi informuodavau savo *ego*, kur anksčiau yra buvęs *id*. Tačiau dabar nieko nesulaukiu. Lenkų kalba grei-

tai atrofavosi, nutirpo ir susitraukė vien dėl to, jog buvo visiškai nenaudinga. Lenkų kalbos žodžiai jau nebeišreiškia mano naujų patirčių, jie nebėra vienalaikiai su objektais, veidais ar pačiu oru, kuriuo kvėpuoju dieną. Anglų kalba dar neprasisverbė iki tų mano *psyché* sluoksnių, iš kurių gali kilti privatus pokalbis... Dabar to vaizdo-ir-žodžio ryšio nebėra, juos jungęs saitas nutrauktas. Nebeturiu vidinės kalbos, o be jos ir vidiniai vaizdai – tie vaizdai, kuriais mes asimiliuojame, į save priimame, mylime ir padarome savu savo vidinį pasaulį – taip pat ėmė prarasti ryškumą (Hoffman 1990: 107–108).

Į kalbinį vakuumą patekusi trylikametė mergaitė grumiasi su kasdienybėje pasireiškiančiais akultūracijos simptomais. Jai sunku suderinti naują kasdienę patirtį su jai įprasta kalbine savasties refleksija, anksčiau įgalinta gimtosios lenkų kalbos. Naujoji patirtis ir lenkų kalbos neįgalumas, atrofija po truputį ima keisti jos pačios savivoką ir ilgai nui – tapatybę. Pamažu naujieji socialiniai ryšiai, palanki ugdymo aplinka Ewai padeda įveikti dvasinę izoliaciją ir vidinę nebylystę, tačiau senieji lenkiški vaizdiniai naujajame tapatumė negali būti atgaivinti, jie užima jau kitą vietą – prarasto gimtinių rojus, kur asmeninė patirtis pasižymėjo prarasta „visumine“ harmonija, kurios jau neįmanoma nei atkurti, nei pakartoti.

Rašytojos atsiminimus analizuojanti tyrėja Fernanda Carrá-Salsberg pastebi, jog emigrantams būdinga idealizuoti ir

mitologizuoti savo prarastą ankstyvąją gimtosios kalbos patirtį net tais atvejais, kai nauja kalbinė aplinka yra ne tokia traumuojanči ir pasižymi daug geresnėmis socialinėmis sąlygomis (Carrá-Salsberg 2017: 25).

Ryšio su savo gimtosios kalbos pasauliu praradimą reflektuoja ir vienas pasaulyje garsiausių lietuvių išeivių Jonas Mekas 2007 m. angliškai, lietuviškai ir itališkai publikuotame savo sapnų dienoraštyje *My Night Life* (Mekas 2007). Viename iš savo sapnų Mekas regi, kaip senoviniuose kambariuose tarp daugybės senų gražiai įrištų knygų jis ieško bent ženklo apie savo gimtinę. Ne, jam sako, deja, čia nieko nėra apie Lietuvą. Tuomet jis susiranda segtuvą, kuriame laikoma medžiaga apie keltus – „celts or celts“. Dienoraštis rašytas angliškai, todėl ši akimirksnio dvejonė yra labai svarbi, nes vienos raidės skirtumas žodyje „celts“ tampa minimalios reikšmės skirtumu tarp lietuvių („k“) ir anglų („c“) kalbų. Pasitikėdamas abėcėlės tvarka, Jonas Mekas bergždžiai bando jame rasti informacijos apie Kilučių kaimą.

Savo sapne Mekas pasirodo kaip kultūrinę izoliaciją įveikęs emigrantas, išmoktą anglų kalbą įvaldęs pakankamai gerai, kad būtų ja galėtų medijuoti savo sapnų vaizdinius. Naujoji angliškosios kultūros patirtis sapne iškyla kaip seka estetiškai išpūdingų senovinių kambarių, atliekančių savo turiniu turtingos, pilnos gražių dulkėtų senovinių knygų ir žemėlapių bibliotekos vaidmenį. Bibliotekos vaizdinys čia turi ir istorinę kultūrinę dimensiją – aprašomi kambariai yra seni, čia yra istorinės medžiagos apie keltų etnosą.

Kambarys – biblioteka – tai naujai išmoktos kalbos simbolinė tvarka, su kuria sapnuotojas lengvai užmezga ir

normatyvinę (jis turi lankytojo teises), ir empatinę (kažkas balsu apgailestauja, kad jis ieško to, ko ten tikrai nėra) ryšį. Pats siekis ieškoti to, ko bibliotekoje nėra, kyla iš patirties ir atminties, kuri nebepriklauso šiai naujai simbolinei tvarkai. Mekas įnirtingai ieško informacijos apie savo šaknis – gimtinę: to, kas gali būti išreikšta ir nomenklatūrizuota tik gimtąja, lietuvių kalba. Net ir supratęs pastabą, kad gimtinės rasti naujoje tvarkoje neįmanoma, sapnuotojas bandys „apgauti“ simbolinės tvarkos taisykles ir yra pasiruošęs ieškoti lietuviško vietovardžio tarp angliškų žodžių.

Tačiau paradoksaliai pati naujoji simbolinė tvarka pergudrauja sapnuotoją, išprovokuoja jo kalbinę klaidą ir trumpam tarsi išmeta jį iš jo koordinacinių sistemų: nors jis tikisi segtuve, kuriame tikriausiai sudėti seni keltų genčių paplitimo Europoje žemėlapiai, šalia „keltų“ rasti ir lietuvišką vietovardį „Kilučiai“. Tačiau ne tik Kilučių, bet ir jo minimų keltų šiame segtuve negalėtų būti, nes anglų kalboje keltai („celts“) būtų priskirti segtuvui „C“ o ne „K“. Todėl sapne juntame dvigubo akulturacijos pavojaus baimės ženklus: naujai išmoktos kalbos sistemoje nebėra su gimtine susijusių turinių, o bandymas juos identifikuoti naujoje kalboje ima griauti pačią naują simbolinę tvarką, su kuria susijęs reformuotas ir išplėstas emigranto tapatumas.

Tiksliau sakant, žaidimai su nauja simboline tvarka pradeda komplikuoti paties emigranto ryšį su ja. Kalbos rikto funkcija čia analogiška akcento funkcijai – klystantys ir kalbantys su akcentu nėra tobulai integruoti į naujosios kalbos aplinką. Tai, jog sapnuotojas trumpam išsviedžiamas iš anglų kalbos pasaulio, parodo ir sapno tęsinys, kuriame tik ką

neradęs informacijos apie Kilučių kaimą, sapnuotojas pradeda sudarinėti sakinius „su akuzatyvu ir abliatyvu“. Anglų kalboje nėra linksnių, lietuvių kalboje akuzatyvą atitinka galininkas, o abliatyvą – kai kuriais atvejais kilmininkas (pavyzdžiui, frazėje „senis vengė konflikto“). Atskiras abliatyvo linksnis funkcionuoja

lotynų ir sanskrito kalbose, todėl Mekas, savo šaknų paieškos nesėkmės paakintas, sapne tarsi leidžiasi į dar gilesnius kultūros ir kalbos istorijos sluoksnius. Lotynų kalbos ir kultūros dėmenį sapne sustiprina pabaigoje paminėtas III a. lotyniškai rašiusio krikščionių teologo Tertulijono vardas.

7. GIMTOJI KALBA KAIP BLOGA MAMA

Visuose aptartuose pavyzdžiuose gimtoji kalba pasirodo kaip tai, ką staiga pradėdame bijoti prarasti, arba kaip tai, ko jau nebegalime susigražinti. Abiem atvejais gimtoji kalba yra kažkas, kam būdinga visuminė, spontaniška raiška, vykstanti tarsi savaime, be valios pastangų. Claude'as Lévesque pokalbyje su Jaques'u Derrida psichoanalitiškai sugretina gimtosios kalbos idėją su motinos įvaizdžiu: „Susilieimo su motina svajonė, kai kalba yra kaip motina, t. y. pati artimiausia, maitinanti ir stiprinanti tikrovė. Tai – svajonė būti pagaliau kūniškai sujungtam su gimtąja kalba, atpažinti save joje, kuri atpažintų tave patį skaidriai, spontaniškai, lyg pirmąkart tiesą ir be jokios rizikos, taršos ar pavergimo“ (Derrida 1985: 143). Šis mistikų vienijimosi su dievu patirtį primenantis Lévesque aprašymas gana tiksliai iliustruoja mūsų pačių intuityvias projekcijas, kai galvojame apie arba turime „omenyje“ gimtosios kalbos vertę ir mūsų intymų bei pagarbų santykį su ja.

Atidžiau perskaičius šį aprašymą, kyla nuojauta, kad autorius čia stengiasi apibūdinti ne kalbos patirtį, bet kaip tik priešingai – iki-kalbinį ryšį su motina, kurio kalba nesukuria, o kaip tik jį nutraukia. Tęsdamas savo komentarą Lévesque pats prieina prie išvados, kad toji su

gimtąja kalba sutapatinta motina nėra besąlygiškos jungties objektas / subjektas, priešingai, tai – „blogoji motina“, kuri atstumia kūdikį, nujunko, nesileidžia fiziškai susiliejami. Komentaras baigiasi paties J. Derrida požiūriui į kalbą artimomis išvadomis, jog bet kokia kalba yra Kito tvarka, kuri netampa mūsų tapatumo ir integralumo pagrindu, bet, priešingai, mums tampa skirtumo, neįveikiamo nuotolio šaltiniu. Taigi gimtoji kalba iškyla kaip prieštaringas reiškinys: ji mus sutelkia ir įkvepia žadėdama tai, ko pati negali suteikti. Būdama gimtoji, ji tampa tapatybės pažadu, visų mūsų bendru kalbinio pasaulio projekcijų taikiniu, kaip kalba, ji mums iš karto tampa Kitu, mus individualiai suvedžioja ir atstumia.

Tačiau individualumas čia taip pat nėra savaime suprantamas dalykas. Kalba nėra individuacijos pasekmė, ji yra jos prielaida (Derrida 1998: 29). Nesuteikusi vienybės savyje, kalba mums leidžia tapti individais, atskirybėmis. Kalba mums suteikia matą – jos padedami mes galime matuoti savo atskirtumą ir netgi jį išgyventi kaip tam tikrą metafizinę stoką. Ši būseną primena F. Kafkos *Proceso* įstatymo vartų alegoriją: visi turime savo atskirus vartus į tą pačią kalbos vienybę ir tapatybę, tačiau šie vartai mums lieka uždaryti dėl esmiško kalbos kitybiškumo.

Jeigu tampame individualais kalboje, tai ar esame, ir jeigu taip, tai kokia prasme galime būti laisvi kalboje? Norint atsa-

kyti į šį klausimą, būtina pasitelkti keletą įžvalgų iš humanistikos savivokos istorijos.

8. ŽODIS KAIP POELGIO LAISVĖS PRIELAIDA

XVIII a. Neapolyje retoriką dėščiusio politikos ir istorijos filosofo Giambattisto Vico požiūriu, kalbos kilmė yra susijusi su specifiškai žmogiška vaizduotės funkcija. Kalba nėra ženklus akumuliuojanti sistema, susidedanti iš žodžių, žyminčių atskirus fizinės tikrovės daiktus. Pasak Vico, kiekviename žodyje iš karto yra *visa* kalba, ir ištartas žodis nurodo ne anapus kalbos plytinčios fizinės aplinkos daiktą, bet nužymi specifiškai žmogaus pasaulio perspektyvą. Šioje perspektyvoje žmogui atsiveria jo, kaip etikos subjekto, kaip visuomenės, politikos ir istorijos kūrėjo, poelgių galimybių erdvė.

Kurdamas savo *Naująjį mokslą*, Vico oponavo René Descartes'o analitinės geometrijos metodo taikymui žmogaus veiklos, kultūros, istorijos, retorikos, humanistikos srityse. Įdomu, kad savo alternatyvą Descartes'o metodui Vico pagrindžia metaforine, retorine ir naratyvine kalbos funkcija. Būtent kalba ir ją gyvinanti vaizduotė atveria žmogui jo pasaulį, laisvą nuo materijai būdingo

determinizmo, ir nuo sielos, kaip mąstančios substancijos, *cogito* subjekto solipsizmo. Kalba čia nėra antrinė mąstančios sielos raiškos terpė, kalba sukuria žmogui jo pasaulį, leidžia žmonėms jame gyventi ir kurti visuomenę.

Plėtodami Vico įžvalgas prieiname išvadą, kad savo pasaulyje žmogus yra laisvas tiek, kiek jis yra jo paties sekamo pasakojimo veikėjas. Sekdamas savo biografija, pasakodamas savo patirtį vaikams ir anūkams, įteikdamas savo CV būsimam darbdaviui ir pildydamas projektų paraišką, aš reiškiuosi kaip laisvas individas. Jeigu noriu, kad mano veiksmai būtų suprantami, turiu sugebėti apie juos prasmingai papasakoti pats sau ir savo artimiesiems. Tokiu pasakojimu juos įtraukiu į tam tikrą bendrą prasmės lauką, kuris nėra visas duotas iš karto, nes dar tik žada savo tikslą. Savo pasakojimu motyvuojau save siekti to, ką planuoju, ir tikiuosi kitų palaikymo, patarimų. Tokiu būdu mes visi tampame mano biografijos kelionės bendražygiais, sutelktais bendro tikslo.

9. ŽODŽIO LAISVĖ KAIP PAGRINDINIS LITUANISTIKOS IR HUMANISTIKOS TIKSLAS

Sugebėjimas išsilaikyti šiame prasminiame lauke ir įtraukti į jį kitus individus tiesiogiai priklauso nuo to, ar mes mokame kalbėti, ar yra su kuo kalbėti ir ar yra apie ką kalbėti. Šie trys klausimai apima susijusias žodžio laisvės prielaidas, kurias sieja pagrindinė šios laisvės

sąlyga – prasmės siekis, įkvepiantis pažinti pasaulį, palydintis anapus gimtosios kalbos į kitas kalbas ir vėl sugražinantis atgal į gimtąją kalbą.

Taigi gimtoji kalba yra ne metafizinė duotybė, bet etinis pasirinkimas. Nors intuityviai atrodo priešingai, tačiau iš

tikrųjų ne mes esame laisvi pasirinkti kalbą ir žodžius, kuriais išreikšime savo mintis, bet savo pasirinkimu priimti kalbą, nepaisant jos kitybiškumo, mes tampame individualiais, kuriems priimta kalba nubrėžia laisvės horizontą. Teigdami kalbą tampame laisvi tiek, kiek leidžiame, kad ji mus pasakotų.

Pasirinkus kelią į gimtosios kalbos erdvę iškyla klausimas: ko reikia, kad galėčiau gyventi savo gimtosios kalbos prieglobstyje? Pirma, norint išvengti kalbinio disonanso ir nuolatinių pasaulėjautos korekcijų, reikia būti gimtosios kalbos aplinkoje. Antra, reikia panaikinti bet kokius apribojimus, kurie gali varžyti kalbėjimą gimtąja kalba. Čia nekalbu tik apie valdžios, kalbos ar etikos komisijų, socialinių tinklų varžymus ar savicenzūrą. Kalbėjimą riboja ne tik išorinės represinės priemonės, bet ir vidinis kalbėtojo neįgalumas. Kalbėjimą dar labiau už išorines pinkles varžo tai, kad nebemokame kalbėti, nebėra su kuo pakalbėti arba nebėra apie ką kalbėti (labai dažnai tai būna trys tos pačios priežasties aspektai).

Kad būtų apie ką kalbėti ir kalbėti prasmingai, pačioje kalboje turi gyventi tai, ką kažkada žmonės pasakė arba pamąstė ir užrašė, žmonijos kultūros paveldo turiniai, pamatinės pasaulio kultūros temos, problemos ir įvaizdžiai, kalba turi sugebėti reaguoti į pasaulines aktualijas, būti šių aktualijų analizės ir polemikos vieta, į kurią patekę žmonės norėtų ir gebėtų išsakyti, pagrįsti ir prireikus apginti savo poziciją.

Kaip šiuolaikinės medijos, socialiniai tinklai ir kinas formuoja šiuolaikinio žmogaus vaizduotę ir jo emocinį psichikos skeletą, lygiai taip ir, ko gero, dar didesniu mastu fundamentalūs žmonijos

kultūros istorijos kūriniai, idėjos, pasakojimai suformavo mūsų dvasines „ropelio smegenis“, kurios iš kažkokių archajiškų dvasinės sanklodos sluoksnių vis dar nužymi mūsų etikos, teisės, tarpasmeninių ir tarptautinių santykių koordinatas. Beorio vakuumo tylos pavojus iškyla visada, kai mes savo kalbėjimu, t. y. savo kalbos kūryba, neįstengiame palaikyti mūsų kalbinio pasaulio visumos, kai jis nesiremia mūsų kultūros turiniais, jų refleksija ir analize, kai jis neįtraukia Europos ir pasaulio kultūros kūrėjų minčių ir kai jis nespėja reaguoti į pasaulio aktualijas. Tuomet vėl imame dusti, jaučiame, kad mūsų kalba tampa neadekvati, nepajėgi priimti kitomis kalbomis išsakytų minčių ir todėl netinkama komunkuoti. Tada belieka atsitverti lietuviams būdinga savisaugos tyła ir laukti, kol kažkas pasakys, ką galvoti ir ką daryti.

Šie pavyzdžiai ir samprotavimai turėtų praskaidrinti siūlomą lituanistikos sampratą, dėl kurios pastaruoju metu kyla daug painiavos. Pagrindinė jų išvada – Lietuvoje nebus žodžio laisvės, jeigu nemokėsime kalbėti gimtąja lietuvių kalba ir jeigu nebemokėsime, nematysime reikalo ir nebeturėsime apie ką prasmingai pakalbėti. Jeigu norime ne šiaip sau kelti provincialų triukšmą viešojoje erdvėje, bet pasakyti ką nors prasminga ir vertinga, ką nors, kas sudomintų kalbėtojus kitomis kalbomis ir kas būtų verčiama į kitas kalbas, tam reikia, kad mūsų kalbos pasaulis būtų visavertis ir pilnakraujis. Būtent rūpestis šiuo pasauliu ir tenka lituanistikai – ir siaurąja prasme, ir, kas dažnai pamirštama, plačiąja.

Siaurąja prasme lituanistika visada bus orientuota į individualius kalbėtojus, kurie turi įgimtą kalbos jausmo talentą. Pagrindinę šių kūrėjų misiją apibrėžti galima labai

paprastai: jie savo kūryba liudija, kad mūsų gimtąją kalbą galima pasakyti svarbiausius, gražiausius ir aktualiausius dalykus. Šis liudijimas mus įkvepia tikėti kalbos galimybėmis, paties kalbėjimo, mąstymo, refleksijos gimtąją kalbą prasmingumu ir šių procesų nuoseklumo, apimančio visą žmogaus gyvenimą, galimybe. Išskirtiniu kalbos jausmu apdovanoti lietuvių literatūros kūrėjai mums dar kartą patvirtina pagrindinį gimtosios kalbos mitą – jie apie svarbiausius dalykus kalba laisvai, natūraliai, tarsi be pastangų, taip, kad mums keista, kodėl anksčiau niekas nėra šitaip kalbėjęs.

Šioje srityje nėra vietos demokratijai ir teisei lygiavai, kalbos jausmas yra įgimtas talentas. Būtent dėl to mums svarbūs individai, kurių talentas nepriklauso nuo jų socialinių vaidmenų ir biografijų, individai, kurių išsakytus ir užrašytus žodžius žmonės kartos ir skaitys po šimto ir po dviejų šimtų metų – tol, kol kas nors mokės lietuvių kalbą. Galbūt šis atsivertimas į lietuvių kalbą ir literatūrą yra įmanomas tik pajutus realią grėsmę pačiam lietuvių kalbos jausmui – iš aplinkos, kurioje natūralus kalbėjimas gimtąją kalbą tampa problemiškas, norisi grįžti prie pačių kalbos šaltinių – lietuvių literatūros. Būtent čia pasimato tikroji lietuvių poezijos vertė ir galbūt būtų prasminga kiekvienam tėvynę paliekančiam emigrantui įteikti po S. Gedos, M. Martinaičio ar S. Parulskio eilėraščių tomelį tam laikui, kai prasidės kalbinės abstinencijos priepuoliai.

Plačiąja prasme lituanistika yra viskas, kas papildo lietuvių kalbą naujomis reikšmėmis, plečia lietuvių kalbos akiratį, papildo ją vertimais, įprasmina naujas patirtis, lietuviškai analizuoja, reflektuoja mūsų literatūrą, istoriją, kultūrą ir nūdienos gyvenimo

aktualijas. Tikrasis lituanistas yra ne tik lietuvių kalbos, literatūros ir kultūros istorijos tyrinėtojas, bet taip pat ir, pavyzdžiui, matematikas, kuris rūpinasi tiksliai fizikos ir matematikos terminų vartojimu lietuvių kalba. Didis tarpukario Lietuvos lituanistas yra ne tik lietuvišką filosofijos terminiją kūręs Stasys Šalkauskis, bet ir, pavyzdžiui, VDU profesorius Levas Karsavinas, pirmasis lietuviškai nuosekliai papasakojęs Europos kultūros istoriją (jo tritomis ir šiandien tebėra vienintelis bandymas lietuviškai apmąstyti kai kurias temas ir klausimus).

Manau, kad dauguma mūsų nesunkiai galėtų išvardyti svarbiausius lietuviškus tekstus, kurie tapo esminiais mūsų asmeninio dvasinio augimo, akiračio plėtimo ir ilgalaikio domėjimosi atskiriomis temomis ir sritimis stimulais. Šalia originalios lietuvių literatūros man pačiam svarbiausiais lituanistiniais darbais tapo visas pluoštas vertimų: A. Dambrausko Homero poemų vertimas, Č. Kavaliausko Naujojo Testamento vertimas, S. Gedos Gilgamešo epo ir „Giesmių giesmės“ vertimai, T. Venclovos T. S. Elioto poezijos vertimas, N. Kardelio Platono „Timajo“, „Kritijo“, „Faidro“ dialogo vertimai, T. Aleknienės Platono „Faidono“, „Filebo“, „Gorgijo“ vertimai, R. Plečkaičio I. Kanto kritikų vertimai, T. Sodeikos E. Husserlio „Karteziškųjų meditacijų“, A. Sverdiolo P. Ricoeuro ir H. G. Gadamerio tekstų vertimai, A. Šliogerio M. Heideggerio, G. F. Hegelio tekstų vertimai ir daugybę kitų vertimų. Originali lietuvių literatūra liudija gimtosios kalbos žodžio galimybes, o lietuviškieji vertimai atveria jam universalią erdvę, leidžia jam gyvai kalbėtis su pasauliniais tekstais ir netgi potencialiai tapti naujų pasaulinių tekstų dalimi.

Manau, kad yra naivu tikėtis, jog Nobelio literatūros premijos laureatu taps lietuvių rašytoja ar rašytojas, kol visų svarbiausių žmonijos literatūros kūrinių vertimai netaps natūralia Lietuvos kultūros dalimi. Ši antroji, plačioji lituanistikos prasmė diktuoja jos plėtros programą – nelyginant žmogaus siela, pasak Aristotelio, potencialiai galinti tapti viskuo, taip ir lituanistika turi siekti aprėpti („išversti“) visą pasaulį, tik tada galėsime lietuviškai kalbėtis apie viską nevaržomi, nejausime, kad lietuvių kalboje mums ankšta ir esame verčiami ją pralaužti ir nusimesti nelyginant kiaušinio lukštą.

Ir siauroji, ir plačioji lituanistikos sampratos mus gražina prie žodžio laisvės temos. Gimtosios kalbos jausmas pasirodė esąs mūsų pagrindinis motyvas išsaugoti tikėjimą gimtąja kalba,

kaip mūsų intymiausių tarpasmeninius ir kultūrinius ryšius įgalinančios, nuo mažens, tarsi savaime, mus priimančios ir visą gyvenimą mums prasmę dovanojančios prigimtinės kultūros pagrindą. Tuo tarpu literatūros kūrybos ir vertimų praturtintas lietuvių kalbos pasaulis mums leidžia gyventi tame kalbos jausme – jame gyvename tada, kai turime apie ką prasmingai pakalbėti, o viskas, „apie ką“ kalbame, ir yra mūsų literatūros ir kultūros turinys. Taigi šie trys aspektai yra esminiai kalbant apie žodžio laisvę – lietuviškas žodis bus laisvas tol, kol bus norinčių jį vartoti, ir tol, kol bus su kuo ir apie ką juo pakalbėti. Jeigu šitaip suprantame žodžio laisvę, tai akivaizdu, kad lituanistika ne tik jos nevaržo, bet, priešingai, ją įgalina ir saugoja.

Literatūra

- Briedis Laimonas. 2016. *Vilnius City of Strangers*. Vilnius: „Baltų lankų“ leidyba.
- Oz Amos. 2013. *Pasakojimas apie meilę ir tamsą*. Vilnius: Mintis.
- Carrá-Salsberg Fernanda. 2017. A Psychoanalytic Look into The Effects of Childhood and Adolescent Migration in Eva Hoffman's *Lost in Translation*. *Language and Psychoanalysis* 6 (1): 10–32. Edinburgh University.
- Daujotytė Viktorija, Kas savaime suprantama. <[http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2018-](http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2018-05-10-kas-savaime-suprantama/169842)

05-10-kas-savaime-suprantama/169842> [žiūrėta 2018 11 14]

- Derrida Jacques. 1985. *The Ear of the other: Texts and discussions with Jacques Derrida: Otography, transference, translation*. New York, NY: Schocken Books.
- Derrida Jacques. 1998. *Monolingualism of the Other or the Prosthesis of Origin*. Stanford University Press.
- Hoffman Ewa. 1990. *Lost in translation: A life in a new language*. New York, NY: Penguin Books.
- Mekas Jonas. 2007. *My Night Life*. Vilnius: Baltos lankos.

Nuorodos

¹ Šis straipsnis parengtas pranešimo, pateikto Lietuvos kultūros tyrimų instituto Komparatyvistinių kultūros tyrimų skyriaus konferencijoje „Kintančios civilizacijų konfigūracijos: istorija ir dabartis“, kuri vyko Vilniuje 2018 m. spalio 27 d. Lietuvos kultūros tyrimų institute, pagrindu. Nuoširdžiai dėkoju gerb. prof. Antanui And-

rijauskui ir dr. Nagliui Kardeliui už pastabas šio straipsnio juodraščiui. Žinoma, minėti mokslininkai neatsako už straipsnyje išsakytas mintis ir likusias klaidas ar netikslumus.

² Knygos vertime tikroji pavadinimo lietuviška prasmė gana iškalbingai nutylėta: „Vilnius. Savas ir svetimas“.